

316637

9/1/39

2008

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

△
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

KORTÁRS BESZÉDPOZÍCIÓK

Jelenkori irodalmak – mai értelmezések

1.
2008

ETO: 821.511.141+811.511.141

YU ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉKÉNEK FOLYÓIRATA
2008. XXXIX. évf. 1. sz. ÚJ FOLYAM IX. évf. 1. sz.

KORTÁRS BESZÉDPOZÍCIÓK
Jelenkori irodalmak – mai értelmezések

ÚJVIDÉK

2008.

1.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

A kiadásért felel: Ljiljana Subotić, dékán
Felelős szerkesztő: Láncz Irén
Főszerkesztő: Harkai Vass Éva
Szerkesztőbizottság: Derék Pál (Bécs), Fazekas Tibor (Hamburg),
Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä), Papp
György, Cseh Márta, Gerold László és Utasi Csilla
Szerkesztőségi titkár: Kovács Rác Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConell-Duff Márta

A szám megjelenését
a Vajdaság Autonóm Tartomány Oktatási és Művelődési Titkársága,
valamint a Szülőföld Alap támogatta.

Szerkesztőség: BTK, Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.
Tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@unsff.ns.ac.yu

TARTALOM

KORTÁRS BESZÉDPOZÍCIÓK

Jelenkori irodalmak – mai értelmezések

HARKAI VASS Éva: A sakk mint életjátszma. Tandori Dezső sakkverséről (<i>A 65. mezőről életműbeli kontextusáról</i>)	7
BÁNYAI János: Az „én” és a visszavont metafora a kései modernségben (Tandori, Lator, Nádasdy)	16
SZABÓ Szilvia: A fordítás mint a szubjektum-(re)konstrukció figurája – a gyönyörszöveg tex/(s)tuális multiplikálásának aktusa (Berniczky Éva: <i>Méhe nélkül a bába</i>)	25
ČUDIĆ, Marko: Az utazó szubjektum rekonstruálásának kísérlete (Esterházy Péter: <i>Hahn-Hahn grófnő pillantása</i>)	34
VIRÁG Zoltán: A peremjárat mikromágiája (Böndör Pál költészetéről)	43
BORDÁS Sándor: Testtájak – a metaforikus elbeszélés végvidéke (Hajnóczy Péter, Závada Pál és Zalán Tibor prózája)	55
KOVÁCS RÁ CZ Eleonóra: Érzés- és benyomás-izotópia (Garaczi László: <i>Metaxa</i>)	65
VIRÁG Gábor: A hasonlítás elvont tárgya (A test problematikája Garaczi <i>Metaxájában</i>)	75
FERENC Hajnalka: Az önmagát leképező „történet” (Darvasi László: <i>Szerezni egy nőt. Háborús novellák</i>)	81
GEROLD László: Novella és dráma: a Háy-opus két dimenziója, avagy „hogya a faszba van a világ”	88
TOLDI Éva: Történeti és poétikai reflexiók metszéspontján	95
DEISSINGER Ákos: Az implicit olvasó és implicit szerző viszonya egy elbeszéléselméleti elemzés tükrében (részletek) (Márton László <i>Átkelés az üvegen</i>)	107
BENCE Erika: Határtörténetek a jelenkori vajdasági magyar irodalomban	116
FARAGÓ Kornélia: Geo-anarchikus tériesség, néma történelem (A textuális újralétesítés mozzanatai)	124

VIRÁG ZOLTÁN

A PEREMJÁRAT MIKROMÁGIÁJA

(Böndör Pál költészetéről)

Micro-magic of the Peripheral Line

(On Pál Böndör's poetry)

A tanulmány Böndör Pál egymást követő versesköteteinek kontextusán át vizsgálja a költő eddigi lírai életművének közérzettípusait, létélményeit, jellegzetes topográfiáját, műfajait. A költemények világában megmutatkozó szerepek, szölamok és hiánytapasztalatok révén Böndör líráját a kortárs horvát és szerb költészet markáns vonulatának néhány alkotójával hozza összefüggésbe. A szerző e költészet egzisztenciális tereit és kereteit a multietnicitás, a kisebbségi identitás, a peremhelyzet, a kulturális kereszteződések és traumák létélményének nyomvonalán haladva kíséri meg körbejárni.

Kulcsszavak: Böndör Pál, identitás, multietnicitás, hiánytapasztalat, trauma

A származás, a hovatartozás, a nyelvi tapasztalatok, meghatározottságok összefüggéseinek fontolóra vétele, az alapvető értékek, minőségek gondos rendszerezése, a szomszédos más és távoli más világok beláthatóságának és bejárhatóságának tisztázása lassan négy évtizede meghatározó eleme Böndör Pál munkásságának. A bölcséleti, művészeti, költészeti invenciók és konvenciók folyamatos áttekintése, újjáolvasása tevékeny közreműködés a különböző tradíciók újralegitimálásában, ugyanakkor állandóan igényelt szembesülés az eltérő nézőpontok, szellemi kapcsolatformák, szokásmin-ták, narratívák és normatívák kulturális komponenseivel. A következőte-sen ciklusokba rendezett, szilárd formaeszményű, biztos ritmikai, metrikai, prozódiai kidolgozottságú sorozatok, kompozíciók és a záradékoló jellegű, ugyanazon versszöveget egy következő kötetben ismét megszólaltatni tudó bravúros nyelvjátékok a beemelés, az átrendezés, az újrassituálás poétikai eljárásaival a hagyományok teljes fúziója felé tartó lírafelfogást, költészeti modellt közvetítenek és érvényesítenek.

A szerző *Eső lesz* (1970) című bemutatkozó kötetének a sárosságra, fakó-ságra, szürkéségre, szenesedésre, kopottságra, hidegségre, jegességre épülő

színkontrasztjai (*Kísérlet: a vándor és a költő, Három lépés az ősz, Hideg, nagyon hideg, Várakozás, Pillanat, Ólompont a végtelenen, Arabeszk, Éjjanuár*) eliramló pillanatfoszlányokból szövődő hétköznapi eseménymenetekeket hangsúlyoznak, változékony térviszonyok panorámáit, geografikus és kartografikus szériáit halmozzák fel „a világban, az időben való létezés egy elvontabb megfogalmazása”¹ érdekében. A „fekete verskulissza” (*Éjjanuár*), a „szósöntés” és „ihletvakáció” (*Téle*) helyszínrajzai, a szavak kotrásának, hántolásának, karanténban tartásának műveletei, az önmagára, körülményeire kérdező, de saját magáról minduntalan lemaradó szubjektum felismerései (*A tussal kihúzott nap, mint egy virág*) szorosan kötődnek az egyszerűség, a megalázkodás, a dadogás, a vándorlás, a kirekesztődés tapasztalatához: „feltöltődünk és kiürülünk / meg nem határozható időközökben / kérdezem bennem a világ / vagy rideg idegen / nem látom ebből a pontból” (*Három*). A sűrű emlékanyag „kín-szönyegét” (*Kísérlet: a vándor és a költő*) telítő és tagoló képzetek a peremszerűség, a karcolttság, a gyűröttség, a rétegződés, a csontosodás, a csupaszodás és aláhullás helyzetdalaiban, zsánerképeiben (*A szerencsejátékos dala kedveséhez, ki egy éve elhagyta, Emlék és elhatározás, Súly, Rossz napom volt, Supermarket*) összegződnek.

A fekete és a fehér egymást váltó fényvonalaiából, az arany, a vörös, a zöld árnyalataiból előrajzolódó, parti sávokra, tenger melléki nyomvonalakra, tükröződő vízfelületekre épülő perspektíva a *Karsztban* (1974) tovább tárgul a „többfelületű többterek egybevonása” (s. k.) segítségével. A pittoreszk minőségek René Magritte, Yves Tanguy, Vaszilij Kandinszkij, Paul Klee nevével és nevében működtetett reprográfija (*barátom szobájában, teljesen, s. k., gyerekvers, vagy megemlékezés Paul Kleere*) könnyed módosítással a Velimir Hlebnyikov-i értelemben vett szómagozást és világviszája elvet követi, az események hámozása, a tárgyak alkonya és a szavak komposztálása, szétírása közepette pedig a karsztosodás, a karsztosítás folyamatai mennek végbe. A kifelé ható, ám a belső eróziót szintén érzékeltető² energiák nyálbja az „olcsó trükkökből” (*felsorolás*) koreografált mediterrán élet minden szereplőjét körülöleli: „tarkaság hattól kilencig, bő választék, jutányos árak, / kedvezményes nyaralás, / rendszeres kompjárat a szigetekre, / ötször enni naponta és tíz órát aludni, / mérőszalaggal becsületesen kimérni a távot, / nem lankadni” (*edzéslehetőségek*). A családi album „halványuló képe” (*hat-soros perc*), a porlepte, moccanatlan, „súlytalan díszeket” nem ismerő táj (*karszt*), a „dögszagot” hozó tenger (*edzéslehetőségek*) egyaránt részese a pusztulása során maradékot alig képző (el)oldódásnak, s így a szlovén Adria partvidékén emelkedő mészkőhegység (Kras) nevéből eredő kifejezés segédfogalmai, jelentéstartományai áttételesen nemcsak a felszíni és felszín alatti

¹ BÁNYAI János: *Vers lesz...* Híd, 1971. 2., 217. l.

² Vö. UTASI Csaba: *Vonulni ha illőn*. Újvidék, Forum, 1982, 140. l.

formaegyüttesekre, szakaszokra, váltópontokra, bűvópatakokra, levezetők-re (ponor), üregekre, vájatokra, mélyedésekre, hasadékokra (dolina), sík, egyenletes területekre (polje) vonatkoztathatók, hanem az eszmetörténet, a formatörténet dimenzióira, a nyelvi jelanyag (t)oldékonyságára ugyancsak kiterjeszthetők.

A *Karszt* címadó verse a következő gyűjtemény, a *Vérkép* (1978) kötet címmel azonos ciklusában bukkan fel újra, s visszatér a már ismerős környezetben is, a pórusaiig nyitott táj élő közege térképformát ölt, „öblök és félszigetek csipkevonala” (*Perverz mondat*) lesz, hegyoldal, sziget és tenger (*Krk*, 1974) tökéletes egységévé szervesül. A haiku, a koan, a waka, a prózavers típusainak szabad variációkon alapuló komponálástechnikája sorra bekebelezi a mindennapi élet aprócska rezdüléseit, illanékony pillanatait, látható és rejtett részleteit, abszurd és groteszk gyötrelmeit, metafizikai minőségeit.³ A költemények beszédalánya a hétköznapi létezés módok és szokások, egymásba nyúló és nyíló tör(tén)ések stilizációjával foglalatosskodik, a köznapok időtlen jelenének zajlását tanulmányozza, miközben szembesül és konfrontálódik a múltidézés eruptív erővel, az önfeltárás uniformizációjával és az emlékezeti tendenciák hiányosságaival. Részesülése a multietnikus kultúra áldásaiból, a kommunális kooperáció kínálatából az állandóság és az ismétlődés szociogeneziseként értelmeződik: „A rögtönzött színpadon, a fülledt tornateremben / az Iskola Napján vagy a Munka Ünnepe. / Az utolsó sorban tátogtál üresen, / forgattad szemeid / s hiszem az erek nyakadon megdagadtak, / mintha énekelnél te is a többivel. // A rögtönzött színpadon, a fülledt tornateremben / a Pionírvatón vagy a Nők Napján. / Rezgésbe hozta szervezeted ez elérhetetlen dallam. / Az izzadt harmonikák, az ideges hegedűk. // Mint a hangvillát megütött az Ünnepszeg Napja. // És sej-haj.” (*Hangvilla*) A létezés- és viselkedéskontroll panoptikumi mechanizmusát⁴ a kiteljesítendő személyiségértékek, védendő minőségek, aktiválendő tartalékok felvonultatása, telepítése ellensúlyozza, a himnikus ívet ficamító, elcsavarintó, visszajára fordító celebrális hanghordozás a finom eszközök, testközeli trükkök mikromágiájával érleli túl, oldja és emészti fel a képviselői beszéd, a vallomások közlékenység tónusait, alakzatait: „Többesszám vagyok, ezermód alakulok. / ...A gatz pusztítom, a sorokat csinálom / rendet magamban. De szerteágazok. / S ahányféleképp lehetséges, annyiféleképpen szaporodok. / Ma egyetlen vers, iskolai dolgozat / mégis majdnem örök vagyok! / Olyasmi, mint az érett, zamatos körte. / Esznek már pár ezer éve.” (*Himnusz negatívban is*)

A szemfényvesztés gazdag kelléktára, a közvetlen közelség meglepetésére alapozó, összevonó, close-up poétika a *Vígeposzban* (1982) a versben zúgó, a visszatérés kiindulópontjául szolgáló tenger fantáziaképeit hangolja

³ Vö. BÁNYAI János: *Lepke lesz-e belőle?* Híd, 1979. 3., 374–375. 1.

⁴ Vö. Zygmunt Bauman: *Freedom*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1988, 67. 1.

egybe az újvidéki és temerini környezet határozott topográfiájával. A fauna és flóra otthonos mintázatai, az „orral szagolod a tájat” (*O. Elő*) érzéktöltetei, a „Napi-, heti-, havi- és időszi bajok” (*Agfa, Kodak, Orwo etc.*) regimentjei összetorlódnak, majd egymásba türemkednek, a világ televíziális befo-gása és (re)produkciója kiteljesedni, a nyelvi és kulturális közeg ki(f)áradása tökéletesedni látszik: „Mindenki a helyén / és a klasszikusok / a szekrény te-tején / egymásba karolva, / énekelve esküdnek / az új gyomirtóra. // ...Írásos emlékek. / Ad lib – néhány futam. / Ennyi, sőt ennyi sem. / Háború és béke. / Bóják, méröldökök. / És mind a Hibridek. / Vége van. Kezdődik.” (*Esti mese*) Az emelkedett hangulatokat, vigalmi feltételeket, hangnemi kereteket a döbbenetek peremvidéki ígérletét és ígérletét szolgáltató bravúrok hozzák létre: „Énekelj! / Porcelán tányérből / ezüstkanállal / bablevest kanalazol, / hogy a basszust is / bele- / szellenteni sikeredjen. / De vigyázz! – / ne legyen ez / csupán / cirkuszi mutatvány, / szívvel csináld, / különben sem vagy / konkurens, / akad ripacs-virtuóz / aki kifingja / a Nagyáriát. / Látjátok fele-im, / mik vagyunk? / Ezek – de még / vagyunk.” (*Lakoma*)

A két részből álló, iniciálékkal, grafikai betétekkel, képintarziákkal dú-sított, Maurits Ferenc tervezte kötet kódexként, képeskönyvként, varázs-könyvként funkcionál, a komikus eposz szűrőjén átréselt egységek stíláris és szerkezeti paródiaként tömbösödnek, miközben a szöveg a műnemek el-mosódását, a műfaj és a forma határainak felszámolódását jelenti be az eposz züllésének, irodalmi patinájának, fáziseltolódásainak, kezdődésének és vég-ződésének viszonylagosításával. Petőfi Sándor *Az Apostolának* Szilvesztere a küldött mítoszának tengő-lengő alakváltoztatásban tűnik fel, „Csöndben dol-gozik / Nem papol / Nem okoskodik / Nem dalol / Nesze nektek forradalom / Már az asszonyán lovagol / Nem lázít / Nem az igazságtalanságok / Most más hergeli / Játékával nem tud betelni”. A kultúrkaméleon Silvestro igazi alvégi figura, az ugatás meg a nyarvogás anyanyelvén beszédhibázó rajzfilm és képregényhős (*Diomedea exulans*), aki rejtőzködési módszereit, újrakez-dő képességét a peremjárat buszmaratonjában, az Újvidék és Temerin közötti 22 kilométer mikro- és makroklimájában, a helyi érdekű közlekedés és köze-ledés oda-visszájában re(gion)alizálja.

A *Vérkép* (1978) horatiusi verskezdetet evokáló (*Ércnél maradandóbb*), shakespeare-i szállóigéből kibontott (*Megfordította...*) vagy éppen Babits Mihály *Balázsolásának* profán átíratát és redukcióját (*Fájás*) nyújtó szöveg-felépítését a *Vigeposz* (1982) gyümölcsözteti, gazdagítja tovább, amelynek Homéroszt, Gustave Flaubert-t, Guillaume Apollinaire-t, Berzsenyi Dánielt, Vajda Jánost, József Attilát, Kondor Bélát és másokat nevesítő utalás- és idézéstechnikája a *Jégverés* (1985) című kötet alkotásaiban frissül fel, élet-képek, ars poeticák további csoportjaival kiegészülve. A tagolás rendjét, a betartandó prozódiai szabályokat, a rímszerkezetek felbontási kísérleteit a költemény lejegyzésének, a szavak immunitásának, a mondatok leáldozásá-

nak problémáival és az élet cenzúrázta költészet dilemmájával ütköztető (*A hajszáritó bura*) lírai személy ezúttal artikulációs bázisának gyengülésével vet számot (*D-vitamin*), tűnékenységét, illanékony természetét pedig ismételten a katódsugárzás lélektanában, a képernyői mimézisek rajzfilmforgatagában éleszti újra: „Persze ez szemfényvesztés / Willynek csupán két élete van / a valódi ahogy a fénylő pontocskák / a képernyőn őt kirajzolják / s a program keresztfjére feszített *másik*. / Úgymond sorsa a kezünkben van / hitvány reflexeink minden reménye: / kiszolgáltatott emberke ugrándozik mint a bolha.” (*Jet Set Willy, a hős, aki állandóan meghal*). Míg az *Eső* lesz kötet önmetaforizáló darabjai a vándor, a krónikás, a dadogó, a szerencsejátékos, a *Karszt* oldódó egységei a jegyszedő, az építő-bontó-romboló, a *Vérkép* miniatűr metszetei a hamisító, az ügyfél, a rulettező, a kórista, a *Vígposz* előszámláló blokkjai a rapszódosz, a kalandor, a barangoló szerepkavalkádjában mélyülnek el, addig a *Jégverés* az artikuláló, a jegyzetelő, a verselő, a hivatásos meg a műkedvelő alapelehetőségeit mérlegeli, s a „langyos és sós realitással gurgulázva” (*Amateur*) kopírozza egymásra.

A lödörgés, a csámborgás, a kóborlás dramaturgiája *A krupié kiosztja önmagát* (1986) hazardőri taktikájában épül tovább, s a mindig kitalált táj, a „díszletté stabilizálódott” (*Otthon*) környezet, valamint a tenger ringó színpada, szikrázó paravánja közelében és közegében (*Struktúra, Isztriai képeslap, Fürdőzők*) tűnik és fordul át a zarándok, a valóságfeltáró művész játékmesteri teljesítményévé: „Ugyanazt az arcot viseljük. / Fintoraink különböznek csupán / ahogy a világot / vagy önmagunkat figyeljük. / Ugyanazt az arcot viseljük / a különbözőséget tökéletesítve rajta / életfogytiglan.” (*Grimasz minden mennyiségben*) Az utcákat és tereket beéneklő, a közöket gyakorló (*Nem is olyan régen még abszolút hallásom volt*), nyertő nyelvű dalnok-krupié az emanáció önmagát feltaláló és feltaláló szakembere, s a kártyaasztalnál vagy a rulettasztalnál a jelmezcserebere és a maszkváltogatás finom körvonalazódó imaginációja következik be: „Miután a »címzett ismeretlen« jelzéssel / lassanként visszakapta / az összes lapokat / a krupié / rövid töprengés után / újra kiosztotta önmagát.” (*A mesterség ártalmai*)

A poétai arc többes száma egy halkuló szavú versbeszélő tolmácsolásában, az élet(út) és az individualitás szimbolikus mátrixaként sejlik fel *A gázló* (1989) költeményeiben. A múlt roskatagsága, az emlékezet nyúlós foszlányai, a nemzedéki gondterheltség ragadós üledékei sodrásában és az Adria borzolt szöttese mögött, a mindennapi kis apokalipszisek félhomályos hátterében (*Hendikep, A karszton, Szieszta, Telitalálat, Torzók, recsegések*) nyer értelmet az irodalmi hős inkognitója, aki önmaga jeles elődjéül és önmaga nagy utódjául foglalkoztatja és fogadtatja magát: „Mint aki egyfolytában főszereplő volt / ... úgy voltál licentiák és reminiszcenciák / és maradék-magad lényegi kivonata // a mozgólépcsőn az áruházban / a mindig-maszkban nem áruhásan. / Le-föl.” (*Meta-*). Kötelékei létrehozójaként, önarcképei so-

kasítójaként maga válik territóriumának kitüntetett szemléltjévé és szemléldőjévé, egyszerre kényszerülve a szemtanú, a vizsgálódó és az elszenvedő pozíciójába: „Az apám boltost játszott egy életen át / a nagyapám tanítót és főbelőtt katonát. / Én pedig megjátszom a költőt / aki a zálogcédula hátulján fogalmazom / egy nemzedék nevetséges testamentumát.” (*Zálogosdi*)

A bővítés (amplificatio) klasszikus retorikai négyesét, a növelés (incrementum), az összehasonlítás (comparatio), a visszakövetkeztetés (ratiocinatio) és a halmozás (congeries) eljárásait fokozatosan működtető szubjektum ifjúkora széttöredezett világának anyagmaradványait, szülőföldje lankadó vonzásának élménymorzsáit, a parcellák és kataszterek szünőben lévő magnetizációját a kitaszitottság, az idegenség életszeleteivel méri össze, veti egybe. Az újvidéki szcena hiánytapasztalataiból, ködbe vesző mozzanataiból, eseményszilánkaiból és tárgyhalmazából ezáltal szövődik meg a helyi lakos (incole) és az idegen (alien), a vendég (hospes) és a jövevény (advena) elkülönítését, távoltartását és távolságtartását szavatoló, középkori eredetű mechanizmusnak, valamint a helyközi ingajarat újmódi feltételrendszerének, a megalázó hurcolkodás és költözködés telep(es)i sorshelyzetének elkerülhetetlen kombinációja: „s míg másoknak épültek a házak / engem soha meg nem találtak / – úgy épült újjá ez a város a nevében mindig is új. / És lett kétszer / majd négyszer akkora mint volt / hol volt hol nem volt / mindenféleképpen volt / és úgy lett / hogy számomra hely nem lett / itt / számüzve lettem / bár dolgozni kellek még / s így naponta bejárok / ingázókkal zsúfolt buszokba furakszom / és velem / de mindegyikük külön-külön / a feleségem és két gyerekem.” (*Egy város történetéből*)

Annak ellenére, hogy a veszteség előidézte állapotváltozások nem feltétlenül a hiány következményeiként törnek utat maguknak, s az elégtelenség, a tökéletlenség bizonyosságai egyértelműen jelzik az eltűntet, a nyomavesztettet, a hiány, az elsivárosodás, az értékszegényedés még megalapozódhat és megrogzódhat⁵, bármi is helyettesítse, pótolja vagy kompenzálja az egykori, a valaha megvolt jelleget. A traumák fonadékába gabalyodott mókamester, hazajáró lélek, békeharcos, peremjáró a *Tegnap egyszerűbb volt* (1993) verseiben a látszatok, tévedések, csalódások hálózatának feltárási munkálataiba kezd, kidolgozva és egyre tökéletesebbre csiszolva a szolid vitatkozás, a visszafogott erisztika művészetét. A megénekelt és felelevenített eleai gondolkodók, Xenophanész, Parmenidész és kedvenc tanítványa, Zénón mellett a milétoszi természetbölcselek szintén megidéződnek, az epheszosi Hérakleitosz, a szamoszi Püthagorasz és iskolája vagy a vándorköltőként és csodatevőként szintén számon tartott Empedoklész emléke ugyanúgy felvillan, miként a sztoikusok szenzualizmusa és az elrejtőzködve élni epikureus kí-

⁵ Vö. Dominick LaCAPRA: *Writing History. Writing Trauma*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 2001, 53. l.

vánalma. A reprezentatív ritmuselveket és mértékrendszereket egybefuttató, az óklasszikai strófaszerkezeteket, a klasszikus sorfajtákat, a középkori balladaformát, a szonett többféle típusát váltakoztató „különösen jelentős”⁶ kötet antikizáló ciklusai, a paratextuális vagy más kiegészítések formájában egyértelműsített Arany János-i, Kosztolányi Dezső-i, Weöres Sándor-i, Nemes Nagy Ágnes-i, Tandori Dezső-i párhuzamokon túlnöve, erős tapadást mutatnak, szoros rokonságban állnak a kortárs horvát és szerb költészet markáns vonulataival.

A helyreigazításokkal, hozzátoldásokkal, utólagos továbbfűzésekkel tarkított szövegek interpolációs jellegű, exkurzusokra épülő poétikai eljárásai, a jelenségek, viszonyok preszókratikus kozmogenezisének, a létezés szintez(öd)ésének (*Farkasvakság, Mákszem tökfej, Mindig is így képzeltem el, Posteritas, Eleai tanítvány, Honfoglalás*), a mások, a többiek csodálatának összeszedettsége, sűrűsödöttsége Danijel Dragojević munkásságát⁷ hozza közel Böndör Páléhoz. Az üresség burjánzásának, a bőség entrópiájának, a mindennapi beszédfrázisok, eszköztelen megszólalásmódok fókuszpontjába kerülő, a ciklikusan ismétlődő szituációk labirintusában bolyongó versalany helyzetértékelései (*Kutyaszorító, A mókamester balladája, Piros betűs ünnepek, Play classic!, Akrobatika, Peremjárat, Praxis*), az önmaga meg a mások áldozatául esés egzisztenciál-analízisei viszont Slavko Mihalić költeményeihez hasonlóan⁸ bukkannak fel a kötetben. A mindenkori megszólaló mint a kollektív szubjektum variánsa képlet ironikus távlatba helyezését pedig egy, a technológiák bitorló erőfölényének jellegzetességeit, a nyelvi és kulturális csorbulások, ferdülések tudástengelyét láttató kritikai alapállás közvetíti, a válsághelyzetek tárházának kínálatához (*Ördöglakat, Egy kis lélegzet-hez jutunk?, Két könnyed darab, Ádám, A kövér múzsa*) Vojislav Despotov poszthumán diskurzusának⁹ virtuozitását kölcsönözve.

A „helyi érdekű ifjonti látomások” (*Hír a Vajdaságból*), a tenger kéklő hártájja, a vedlő, cafatos környezet (*Ugljani hexameterek*), a sebhelyes táj szegletei (*Mindig is így képzeltem el*), a saját meg az idegen testamentumi viszonylatai („*Az égi madarakból is hetet-hetet...*”) vagy a beszédrend többdimenziós nyelvi összehangzásai, hibakódjai, anyanyelvi és hivatalos állanyelvi gátszakadásai (*Kert!*) újra és újra nyomatékosítják a közvetlen érintett-

⁶ BÁNYAI János: *Talán így*. Újvidék, Forum, 1995, 140. l.

⁷ L. Cvjetko MILANJA: *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000. II.* Zagreb, Zagrebgrafo, 2000, 217–220. l.

⁸ L. Krešimir BAGIĆ: *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*. Zagreb, Disput, 2004, 30–31. l.

⁹ Vladimir KOPICL: *Writings of Death and Entertainment: Textual Body and (De)composition of Meaning in Yugoslav Neo-avant-garde and Post-avant-garde Literature, 1968–1991*. = Dubravka DJURIĆ – Miško ŠUVAKOVIĆ (eds.): *Impossible Histories: Historical Avant-gardes, Neo-avant-gardes, and Post-avant-gardes in Yugoslavia, 1918–1991*. Cambridge – Massachusetts, The MIT Press, 2003, 113–114. l.

séget, a kisebbségi identitás formálódásának, koordinációjának folyamatait. A csatlakozásokkal terhes, remény- és bizalomvesztéssel járó traumatizáció komoly befolyásának, döntő szerepének értelmezését a hiteles belső párbeszéd és az állhatatos önszemlélet koherenciájának létrehozása¹⁰ teljesíti ki.

Az *Eleai tanítvány* (1997) válogatott, de főleg a korábbi kötetekben nem közölt versei sorában talán nem véletlenül tűnnek fel ama darabok, amelyek az imént részletezett összefüggéseket a származás, az eredet, az írás mint sorseseemény kérdésköreinek vonzásában tételezik újra és árnyalják tovább. Legkiemelkedőbben az „*Ahol nevemet...*”, amely a málladozó, halványuló nyelvi és kulturális miliő tehertételeit az álcázódás és a rejtőzködés ellentmondásosságának következményeivel összhangban latolgatja: „Negyvenhat éve hogy inkognitó / vagyok itt. Az országban ahol élek/ a hivatal nem ismeri az ő hangot / betűt. Nincsen irat olyan / ahol nevemet helyesen írták volna le. // Az így kifecamított vezetéknevemmel / egy irodalmi hős / a világirodalom legnagyobb szélhámosának / lettem a névrokona.” A művészi személyiség jegyeit áthangoló csorbitási gyakorlat, elvonási tünetegyüttes azonban hiába képes kikezdeni az azonosságtudatot, komoly gazdagodást is eredményez. Három pillérre épülő költészettörténeti ív biztonságát teremti meg, erős védvonalat hozva létre, hiszen a szöveg József Attila [*Ime, hát megeltem hazámat...*] című költeményének funerális szertartási félelmét Janus Pannonius *Névváltoztatásáról* hírt adó epigrammájának átkeresztelkedési és a műzsák tavában megtörténő fürdőzési, koszorúzási rítusával, valamint a név(el)írás Velimir Hlebnyikov-i ihletésű elfogadásának, sajátta lokalizálásának retroavantgárd gesztusával fogja és fonja szerves egységbe.

A kölcsönös és többszörös átcsalogatás és bekebelezés minimágiája a többnevűség, a multietnicitás, a kulturális kereszteződés jelentésszóródását, a jelenlét sokszorozhatóságát aknázza ki, az átnevezés álnevezéssé válik, s a névkorrekció nem csupán a szeparáció és redukció szelídítő, betagozó érvényét sugározza, hanem a név elágaztatásának, a névrejtés, névkölcsönzés torziós és inverziós játékanak kiéleződését foganatosítja. A hangzóssági fokok különbözőségéből, a hangzóhiányból adódó névidomítás a betű szerinti lenyomat rögzítését szolgálva a név hanganyagát munkálja meg, a pszeudonimia a esetét, a fikciósítás takarékos módozatát hívva életre. Az államilag szavatolt kétnevűség, a többfokúnak mutakozó Böndör/Bender névvariáns irodalmi újrahasznosítással tényszerűsíti a használatbavétel egyszerre ellenállhatatlan és elháríthatatlan kötelezettségét.

Az Ilja Ilf és Jevgenyij Petrov szerzőpáros regényeiből ismert kombinátor kalandor, szélhámos csavargó Osztap Bender nevének áthallása, színe-viszszája és a szereposztás rekombinációja idézi elő az inkognitó hajszáltrepedé-

¹⁰ Vö. Dominick LaCAPRA: *History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory*. Ithaca and London, Cornell University Press, 2004, 62–64. l.

seit, a hasonlatosság elállítását, szétmorzsolását, karsztosítását: „az elmúlt majdnem öt évtized alatt / el kellett nekem is követnem / egyet s mást. // De tettem róla / hogy könnyen leleplezzenek – / tíz könyv címe fölött olvashatják / hibátlanul leírt nevemet.” A tartományi onomasztika vajdasági névplasztikába torkollik, ám az átsminkelt, megstuccolt személyazonosság sérelmi hálója szinte észrevétlenül védelmi hálóvá alakul, ugyanis a hivatali beskatulyázással, a bürokratikus regisztrációval biztosított és kordában tartott meg a deformálással reformált tulajdonnévvel szignált állampolgári életút rendje, tartalomeloszlása visszamenőleg módosítja, állandóan újraszakaszolódo alakulási folyamatok medrébe tereli a művészi pálya igen változatos szövegszövesi és formaépítési módszereit, trendjeit. A valódi szerző alkotásait egyes nyelvterületeken olyan néven jegyzi(k), amely nem, vagy nem pontosan azonos a születési nevével, s így különbözőképpen és eltérő mértékben ismer(tet) magára a személyes vagy irodalmi preferenciák¹¹ hol szűkös, hol termékeny kényelmű közegében: „és csak arra vágyom / hogy olykor olyan mondatokat is // sikerüljön megfogalmaznom / melyekkel meggyőzhetném önmagam / hogy még élek. // Hogy még élek. De nem akárhol / és nem akármilyen nevet viselve.”

A régmúlt napok ragyogását eltörlő balkáni létezés baljós horizontja, tériszonya, háborút háborúra klisírozó megmeredtsége, a vérszín és a terepszín gomolygását ünneplő poklosodása a személyes sors fölötti áttekintés ellehetetlenülését rögzíti és közvetíti az *Eleai tanítvány* újabb keltezésű verseiben (*Standard, Work in progress, Háborús anthológiák, 1993, Zöld, örökzöld, Memphis, Tennessee*), amit a következő kötet, *A változásom könyve* (1999) a maradványképzéssel, a saját és az idegen anyag összedolgozásával, a kozmetikázott név rejtekező és rejtjelező kispasztikájával, Tolnai Ottó könnyűipartól elhódított kifejezését kölcsönözve, jugopasztikájával köt és hangol ismét egybe. A pótlékok, pótlások elméletének és gyakorlatának, a protetika kiegyensúlyozott műveleteinek már korábban összhangba hozott eredményei a titkosítás, titkosítás mint önmeghatározás symposionista hagyományához¹² igazodnak. A gyors vagy lassú lapozgatás képregényes olvasópróbája, rajzfilm kinematográfiája segítségével *A változásom könyve* a „stadion”, a „nyíl”, „Akhilleusz és a teknős” meg a „mozgó sorok” zénóni paradoxonait különlegesen árnyalt megvilágításba helyezi. E szintén Maurits Ferenc illusztrálta kötetben a pusztíthatatlan értékek örökségét, a tökéletes tudás és a legmagasabb ismeretfokozatok kincsestárának képződményeit viszonylagosító békaperspektíva a halhatatlanok lakóhelyeit hátán hordozó Ao, a páncélos hátú kínai csodalény mitikus alakját idézve bontakozik ki a fedőlapon és a

¹¹ Vö. Gérard GENETTE: *A szerzői név*. Helikon, 1992. 3–4., 530. l.

¹² L. CSÁNYI Erzsébet: *Világirodalmi kontúr*. Újvidék – Pécs, Forum – Iskolakultúra, 2000, 96–100. l.

belíveken is követhető mozgások, állítható sebességű haladási irányok szemléltetése segítségével. A Ji King tágas, rejtjelszerű, önterebélyesítő eljárásokkal „kitöltendő és kitölthető kultúrhistoriai kerete”¹³ párbeszédképesen viszi színre a privát és a kollektív szerepváltozatait, stilizált szólamtípusait¹⁴.

A repríz és a remake esélyeinek taglalása (*Kezdeti nehézség*), az adriatikus tulajdonviszony semmivé foszlása (*Törpeség*), a mediterrán algoritmusok és algorigmusok bicsaklása, a história bepörgése, begőzölése (*Kút, Lehasítás, Helyes lépés*), a múlt szétzilálódása (*Kegy, Család*), az életvitel leépülése, a szokások atomizálódása (*Szelid erő, Megújulás, Belső erő*), a küldött mítoszának, a vak énekes, a krónikás, a tanúságtevő, a jokulátor pozíciójának Vörösmarty Mihály-i, Babits Mihály-i, József Attila-i, Radnóti Miklós-i, Juhász Erzsébet-i, Domonkos István-i, Ács Károly-i, Sziveri János-i képekben feloldott ironikus utánczása, követése építi fel a pótnemek, névprotézisek titkosíró hitvallását: „– menekülj! Otthonod gyorsan felejtse el. / Vagy béküljél meg ez új helyzetteddel / s maradj a seggeden! Írj krónikát / – csinálj a tegnaptól keveske márt / s lásd el pontosító lábjegyzetekkel. / Homérosz / – mint a kölyökkutya – semmit se látott / úgy vette birtokába a világot. / Borges – a félig majd teljesen vak – / csak menhelyet keresett a szavaknak / könyvnek. *Ami nincs*: az a nemezis. / Egyféle ars protetika ez is.” (*Sötétedés*)

A kódrejtő és kódfejtő beszédszemély közvetett módon, éppen a kriptografikus imagináció, a nyelvi és kulturális birtokbavétel játékfeltételeinek, elemkésztetének értelmezésével tárja fel a legmélyrehatóbb traumák sűrű szövedékét¹⁵, a határkeresés, körbe-körbe zárandoklás emelkedett vagy válságos pillanatainak leleplezésével rámutatva a kisebbségi identitás, a folyamatos öntranszformáció konstruált jellegére, szimbolikus természetére: „Itt komputerek Boole-algebra és / a lebegő pontos tizedes törtek / nélkül is meg-megmozdulnak a szörnyek. / ...A végén kellett volna kezdenem... / Minden megvan a nyelvem hegyén / amit sikerült elfelejtenem. / Most tél van és nincsen csönd. És az én / édes anyanyelvem mégsem a C+. / Ez a senkiföldje sem senkié – / a szavamon fogni engem te sem tudsz. / Egy sor hogyishívják egy sor ízé.” (*Bőség*) Noha a név, a nevek, az elnevezések melletti következetes kitartás az azonosulás fontos feltétele, és minden tagozódás, történeti közösségi tagság előbb-utóbb keresztezi, átjárja, integrálja a hovatarozás többi formáját¹⁶, az alulnézetből vizsgálódó vándor, utazó,

¹³ HARKAI VASS Éva: *A teknőc útja*. Híd, 1999. 12., 1011. l.

¹⁴ Vö. ASZTALOS Éva: *Ars protetika*. Aiföld, 1999. 12., 105. l.

¹⁵ L. Shawn James ROSENHEIM: *The Cryptographic Imagination (Secret Writing from Edgar Poe to the Internet)*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1997, 47–48. l.

¹⁶ Vö. Étienne BALIBAR: *We, the People of Europe? (Reflections on Transnational Citizenship)*. James SWENSON (trans.), Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2004, 23. l.

ingázó kétségei szemernyi sem enyhülnek: „A helyzet az hogy – legalábbis elvben – / európaiak s utasok vagyunk: / életünk folyik a szokott mederben / amíg meg nem halunk – ha nem csalunk / s élünk tovább a nyelvben. / Elmúlt fél hét. Nem szűnt meg ez a járat? / *Juop iz sztill* – írta Petőfi – *sztill agén...* / Fizetnünk kell. De milyen árat?” (*Pangás*)

A *Kóros elváltozások* (2003) kötet verseinek hőse a kóros eltávozások hőseként, a kisebbségi kiszámolás eminenseként tekint már magára: „Ez elment / ez meghalt / ez kivándorolt / ez melankolikus lett / ez az iciri-piciri – csúf idők tanúja –” (*Gyermekeké tettek*). A heterotropikus alakzatok karéja, a tenger nélkül kéklő homály brutalitása (*Bácskai balhé*), a neonfénnel fölturbózott folklór eszelős harsánysága (*Hamis keleti díván*), a szülőváros rideg részvétlensége (*Újvidéki elégia*), a háborús légkör végeláthatatlan agóniája (*Kényelem és nyugalom*), a maradás és/vagy elmenetel tehetetlenségi nyomatóka (*A régi formáját sem hozta, csak susogott és sziszegett*) pányvázza körül, sőt bekerítettségét tevékenységi és illetékességi köreinek megnyírbálódása súlyosbítja: „Milyen egyszerű az ábra! – / nem vagyok többé dramaturg / mert a nagyvilág beleunt / a kisebbségi drámákba.” (*Szabadidőpark*) A hexameteres lüktetésű, Radnóti Miklós *Hetedik eclogájára* alludáló „*Alszik a tábor*” önreflexióiban a majdnem-bizonyosságok, a részgazságok utolsó molekuláit sem veszni hagyás eltökéltsége tolul fel. A túlsorduló múlt hullámlökései és a tudatformák egymásba öblítődései a kis varázslatok, az önvédelmi (pót) cselekvések és a fennkölt (rög)eszmék szerteágazó ereszcsonatnait nyitják meg, a szabad maradás ábrándját, a rabul ejtetség relációit az otthon, a más-
hol, a sehol mindenhatóságába helyezve: „Marhagulyást szójából és tökből ananászkom- / pótot ... Ügyeskedem egyre ha kell ha nem. Azt / hiszem így kell / – meghamisítva az ízeket – írnom a verseim is most. / Hogy ne okozzanak émelygést s később / gyomorégést / lássék bennük minden másnak mint ami ... volt / már. // Én – egy önérzet pótlékokra szokott maradéka – / ebben a vézna gibernyúz testben is elvagyok: itthon.”

Böndör Pál munkássága, a modernista szöveg hagyományt, a személyes líra vallomásos tradícióit vagy a szürrealizmus, a tipopoézis, a kései avantgárd konceptualista beütésű szövegalkító eljárásait folyamatosan rendszerező, újraértő költői tevékenysége joggal nevezhető „magányossága ellenére is korszakalakítóknak”¹⁷. A szerző alkotásai a kulturális és regionális identitás nyelvi, rituális, ceremoniális tételeit és készletét önironikus visszafogottsággal, rezignáltsággal vonják be és/vagy helyezik át a szemantikai konkretizmus, a produktivitasban felértékelődő megőrzés, az újjálegitimálás és tovább-szervezés praxisába. A költészettörténeti, stíluselméleti, művészetfilozófiai, esztétörténeti, formatörténeti konvenciók egymásra olvasódása, egymásba töltődése olyan jellegzetesen eredeti etno-diverzitást eredményez, amelyben

¹⁷ BÁNYAI János: *Talán így*. Újvidék, Forum, 1995, 138. l.

a soknyelvűség, a többszemélyűség, a kulturális polifónia dinamizmusa, az átfedések, áttünések, áthajlások, átcsoportosulások tartalmas sűrűsödése, rugalmas és gördülékeny menetű interaktivitása jut érvényre. A nacionalitáson, a felekezeti ségen átívelő, túlnyúló nyelvi és kulturális horizont nem a hiányok, törések, defektusok halmozódása, hanem a részesülés és részesítés kivételesen hasznos (ön)gazdagító teljesítménye, revelatív vívmánya.

Az irodalmi hős inkognitója, a peremhelyzetű létezés illuzionistájának mikromágiája a szabadság tereit, a szabadulás közégeit nem delejes, nosztalgikus ürként jeleníti meg, hanem inkább a jövőbeni önmeghatározás okait, okozatait érintő, visszatekintő, visszamenőleges érvényű választások, eltökléségek képességének¹⁸ birtokaként mutatja be. Az erőtartalékok olyan territóriumaként, olyan birodalmaként, amelyben a peremjáró nagyra becsült rekvizitumokkal, választékos fogásokkal, mives technikákkal és elegáns taktikákkal előidézett villanásaiból, imaginációiból létrejöhet, kiteljesedhet és a status praesens rangjára emelkedhet a jelenlétbővülés és a jelenlétbővítés imagiNációja.

MICRO-MAGIC OF THE PERIPHERAL LINE

(On Pál Böndör's poetry)

Through the context of Pál Böndör's volumes of poems that followed in a sequence, the study examines the types of disposition, life experience, typical topographies and genres of the poet's lyric works. The roles, stock of phrases and experiences of deprivation present in the world of Böndör's poems relate his lyric poetry to several authors of a significant trend in Serbian and Croatian poetry. The author makes an attempt at observing the existential spaces and boundaries of this poetry from viewing it going along the trails of existential experience of multy-ethnicity, minority identity, peripheral existence, cultural crossroads and traumas.

Keywords: Pál Böndör, identity, multi-ethnicity, experience of deprivation, trauma

¹⁸ Vö. Slavoj ŽIŽEK: *The Parallax View*. Cambridge – Massachusetts, The MIT Press, 2006, 203. l.